

ARKEOLOGI I NORR 8/9
1995/96

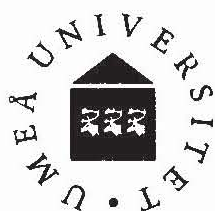
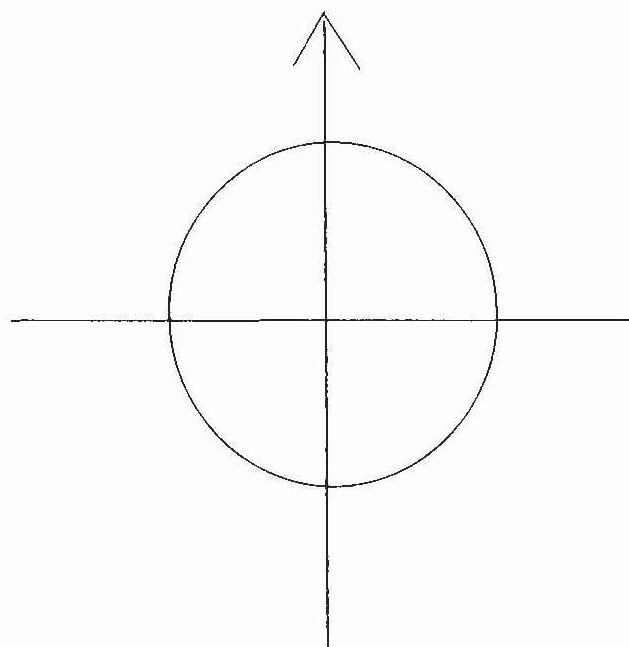

ARKEOLOGI I NORR

8/9

1995/96

UMEÅ UNIVERSITET
Institutionen för arkeologi och samiska studier

UMEÅ UNIVERSITY
Department of Archaeology and Sami Studies

Utgivare: Institutionen för arkeologi och
samiska studier, Umeå universitet

Redaktör: Lena Holm
Layout och redigering: Lillian Rathje

Distribution: Institutionen för arkeologi
och samiska studier, Umeå universitet,
901 87 Umeå

Figuren på omslaget är från undersökningen
av boplatsen Södra Mårtsbo, Valbo socken,
Gästrikland. Foto: Tom Sandstedt,
Länsmuseet Gävleborg.

ISSN 0284-558X
Tryck: Solfjädern offset AB.
Umeå 1999

Innehållsförteckning

<i>Lena Holm</i> Förord	5
<i>Katarina Liases</i> En medeltida järnframställningsplats i östra Hälsingland	9
<i>Anders Hansson och Lillian Rathje</i> Den som gräver en grop åt andra	23
<i>Anna-Karin Lindqvist</i> Gallsätter och Lappnäset, från fossila järnålderslämningar till "drive-through"	43
<i>David Loeffler</i> Inventeringsmetoder	69
<i>Ingela Bergman</i> Gamla rapporter och ny kunskap	93
<i>Berit Andersson</i> En exploateringsgrävd boplats i nytt ljus. En bearbetning av den mesolitiska boplatsen Högland, RAÄ 181, Dorotea socken, Lappland	103
<i>Erik Norberg</i> Arkeologi längs väg 400 mellan Svanstein och Pello. Fördelen med en exploatering	119
<i>Lena Holm</i> Skärvor, skärvor, skärvor . . . Inledning till studier av neolitisk keramik utifrån ett kommunikativt perspektiv	127

Arkeologi längs väg 400 mellan Svanstein och Pello

Erik Norberg

Abstract

This paper deals with the fact that when society inflict changes of the environment we sometimes gain new knowledge about prehistory. For example, find sites or settlements are discovered in areas we did not think they would occur. In this case a site with asbestos pottery from about 800 BC was found at a late forest Saami reindeer herding site near a bog, and away from bigger lakes and streams.

Erik Norberg, Institutionen för arkeologi och samiska studier, Umeå universitet, 901 87 Umeå.

Inledning

När man inventerar ett område efter fornlämningar bär man förutom kartan över den faktiska miljön även en egen mental karta med sig över var man kan tänkas finna beroende på terräng och höjdkurvor. Vad den senare kartan innehåller beror till stor del på ens egna erfarenheter från arkeologi och andra ämnen. I stor utsträckning går man till de platser där man i förväg ”vet” att man troligen kan finna olika fornlämningar i sk. ”typiska” lägen.

De flesta av våra kända fornlämningar från jakt- och fångstfolk återfinns i direkt anslutning till eller nära något större vattendrag. Fornlämningar efter renskötsel och agrar verksamhet är däremot ofta annorlunda lokaliserade i landskapet. Förmodligen var det också så att de förhistoriska jakt och fångstmänniskorna till stor del uppehöll sig i nära anslutning till vattendragen med avseende på boplatser och annan verksamhet, men inte alltid. Fynd av exempelvis boplatser, fångstgropar, hållmålningar och hållristningar utanför den vanliga miljön bidrar därför på ett värdefullt sätt till vår förmåga att förstå och problematisera kring den förhistoriska människans utnyttjande av och rörelse i landskapet under olika tider.

Vid arkeologiska exploateringsundersökningar får man anledning och chans att koncentrera sig på ett begränsat område. Ett område där man kanske inte förväntar sig att finna några fornlämningar. Vi vet numera att vi kan förvänta oss spår efter förhistoriska aktiviteter i de mest skilda miljöer och på så vis har inventerarnas mentala karta breddats. Därför framkommer allt fler fornlämningar i s. k. ”ovanliga” lägen som ger oss ny information kring hur den förhistoriska människan använde sin miljö vid olika tidpunkter.

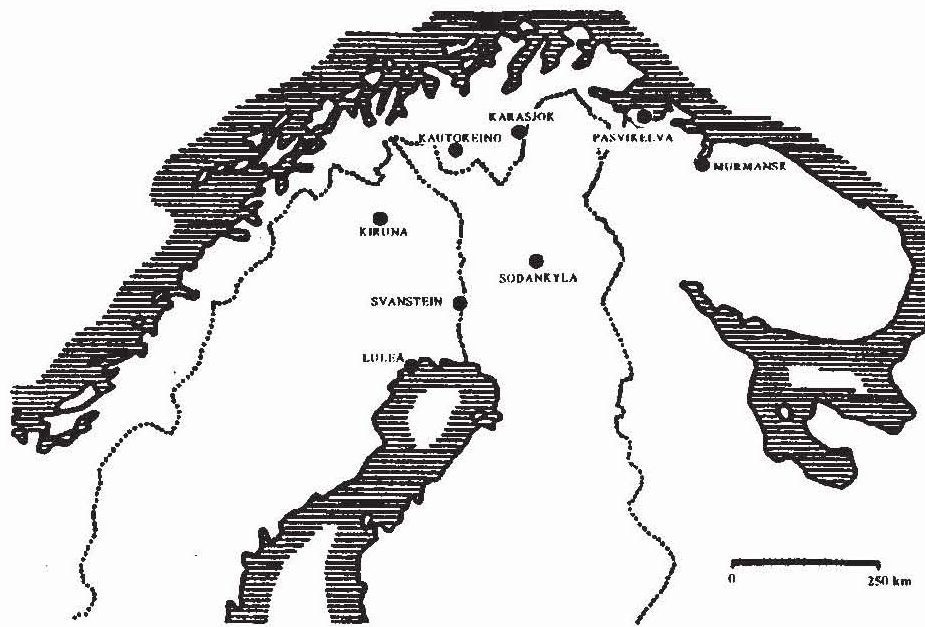

Fig. 1. Karta över området.

Bakgrund

Sommaren 1995 skulle väg 400 mellan Svanstein och Pello breddas, med anledning av detta utfördes en arkeologisk för- och slutundersökning av fornlämningarna RAÄ 302 (vid RAÄ 302 genomfördes endast en förundersökning), 304, 424 och 427. Samtliga var s.k. boplatser utan synlig anläggning (Norberg 1997a:1). Fornlämningarna var sedan tidigare kända genom fornminnesinventeringen. Undersökningen utfördes av Norrbottens museum genom undertecknad, Carina Wikström och Johanna Cadario samt med hjälp av personal som Vägverket tillhandahöll. Arbetet utfördes på begäran av Vägverket Region Norr efter beslut av Länsstyrelsen i Norrbotten och bekostades av exploatören.

Naturmiljön kring RAÄ 302, 304 och 424 består av sandiga små åsryggar med lite sten. På sanden finns oftast ett ganska tunt torvtäcke, beväxt med ljung, lingon- och blåbärsris samt gles tallskog. Områdena ligger på 85–95 meter över havet. Om lokalerna varit kustanknutna skulle de således ha utnyttjats under mesolitisk/senmesolitisk tid. Lokal RAÄ 427 är belägen på en rullstensås i en östsluttning, tidigare beväxt med tallskog som nu delvis är avverkad samt ett slyigare område med yngre löv och granskog. I schaktkanten mot vägen är marken delvis lerig och efter ett regn kunde man notera en viss erosion av massor ner i diket. RAÄ 427 är belägen mellan 95–110 m ö. h. Samtliga undersökta lokaler ligger nu i kanten eller i nära anslutning till myrar. Ingen av dem kom att totalundersökas. Däremot lades tyngdpunkten för undersökningarna i de områden som kom att beröras av vägens breddning.

Området kring Svanstein har sedan länge varit känt i arkeologiska kret-

sar främst kanske för det stora depåfyndet av s k nordbottniska redskap som framkom 1926 när Sigurd Stålnacke bröt åker på hemmanet i södra delarna av sjön Kuittasjärvi. Även på andra platser runt sjön har dessa redskap påträffats (Moberg 1956:49–70). I de norra delarna av undersökningssområdet strax norr om Pello undersöktes för några år sedan en hyddbotten som gav en datering till omkring 4300 f. Kr. (Karman 1993:384). De tidigare arkeologiska undersökningarna i Tornedalen är dock få, jämfört med övriga älvdalar. Sedan fornminnesinventeringen fick ett lokalkontor i Luleå 1984 har dock kännedomen om fornlämningarnas antal ökat avsevärt och en del mindre arkeologiska undersökningar har också kommit igång (Klang 1987:32, Skålberg 1994, Norberg 1997b).

Resultatet av undersökningarna

Den för den här artikeln mest intressanta lokalen visade sig vara RAÄ 424. Vid undersökningen av RAÄ 424 framkom en anläggning i form av en nergrävd grop av oklar funktion. Vidare framkom en verkstadsplats för tillverkning av stenredskap i kvarts, en avfallshög i form av brända ben och strax intill den en keramikkruga (se Fig. 2). Det lite ovanliga är krukans plats i landskapet. Om inte Torneälven haft ett tidigare lopp förbi den här platsen vid den aktuella tidpunkten, så är det mig veterligen första gången man hittat en boplats med asbestkeramik på en sentida samisk visteplats i skogslandet, belägen ca 400 m. från närmaste större vattendrag som här utgörs av sjöarna Yli-kuittasjärvi och Kuittasjärvi med den förbindande ån mellan dem Ylijoki.

Det asbestmagrade keramikkruset framkom tillsammans med ett fåtal kvartsavslag. Totalt består kruset av 130 bitar med en sammanlagd vikt av 293 gram bestående av ett ganska poröst gods med en gulgrå utsida, vissa delar är svarta (av sot, färg eller från bränningstillfället). Fyra mynningsbitar är bevarade och 28 bitar av keramiken har gått att sätta ihop. Ingen ornamentik finns på krusets utsida, men mot bottendelarna på insidan syns vågformade linjer i godset. Dessa tolkas som trösklar som är bildade av rester från någon trögflytande vätska som runnit tillbaka mot krusets botten när det blivit tömt. Mönstret påminner om årsringarna från ett träd, men det verkar inte vara avtryck från något sådant.

Insidan är i huvudsak svagt svartfärgad av sot, beck eller annat organiskt material, ofta ända upp till mynningen. En mörk färgning i godset, troligen en rest från bränningen, syns från insidan av kruset. Mörkfärgningen går igenom mer än halva godset på vissa delar av keramiken.

En stor del av keramiken är spjälkad. Genom detta kan man se att asbestandelen inte är särskilt stor utan själva magringen består även av stenmaterial

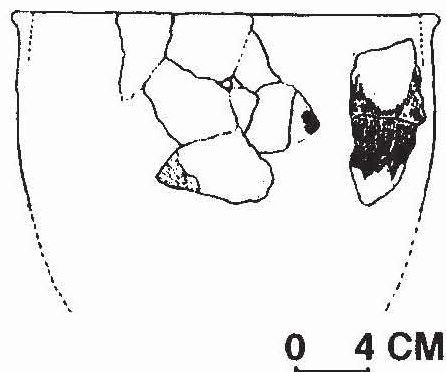

i form av kvarts och fältspat, ibland ganska grov upp till 4 mm. En del organiskt material kan även ha ingått i magringen. På godsets utsida syns ett fåtal avtryck efter små kvistar, kanske finns även små benbitar inblandade i keramiken.

Godsets tjocklek är ca 5 mm. Medan mynningskanten, som är vinklad utåt på kärlet, utom på en bit som är rak (ett andra kärl?), har en godstjocklek av ca 11 mm. Vissa avsnitt av kanten är dock bara 9 mm. Mynningens diameter har beräknats med hjälp av en passare till ca 216 mm för den inre diameter och den yttre till ca 238 mm. De mynningsbitar som satts ihop antyder dock att krukans mynning kanske inte varit riktigt rund varför det verkliga måtten kan ha avvikit en del. Den ursprungliga höjden är svår att beräkna på kärlet då inget sammanhängande material till botten finns bevarad. En möjlighet är att höjden torde ha legat kring samma mått som den yttre diameter, alltså ca 240 mm (Norberg 1997:16). Det kolprov som togs från keramiken gav en ^{14}C datering till 2550 ± 65 BP (Ua-11043). En kalibrering av värdet gav en datering mellan 800 till 543 f. Kr. (ett sigma) med centrumvärdet till 778 f. Kr. (Pearson och Stuvier 1993:215–230). Med två sigma blir värdet mellan 819 till 412 f. Kr. fortfarande med centrumvärdet 778 f. Kr, vilket också är den äldsta ^{14}C dateringen på den här platsen.

Till keramikkrukan har det hitintills inte framkommit någon bra motsvarighet, men några större jämförande studier har heller ännu ej utförts. Det finns inget tidigare liknande av mig känt keramikkrug från det här området. Minst två, ej ornerade keramikkrug, har tidigare daterats från andra platser. Den ena från Kultsjön, Vilhelmina socken daterades till 2375 ± 115 BP. (St 1355). Den andra hittades vid Ånnsjön, Åre socken och gav en ^{14}C -datering till 2020 ± 110 BP. (St 1357) Linder (1966:148). Dessa båda dateringar hamnar i sen bronsålder alternativt förromersk järnålder (se även Jørgensen och Olsens (1987:25) kalibreringar av dateringarna).

I Norge finns olika typer asbestmagrad keramik som dateras mellan 2000

Fig. 2. Rekonstruktion av keramikkrukan som tillvaratogs på RAÄ 424. Illustration: Berit Andersson.

f. Kr till Kr. f. (Jørgensen och Olsen 1987:28). Bland dessa keramikgrupper finns Pasvik-keramik (grupp 3), den återfinns för det mesta i inlandet i Finnmark. Beskrivningarna av keramikens utseende och magring stämmer till stora delar överens med keramiken vi fann på RAÄ 424. Några närmare jämförelser är som nämnts inte gjorda varför det är något oklart om det rör sig om samma typ av keramik. Den närmast kända förekomsten av Pasvik-keramiken ligger i Kautokeino ca 260 km nordväst från Svanstein. Man daterar keramiken, med viss osäkerhet till mellan 2000–1000 f. Kr. Inga dateringar föreligger dock direkt från keramiken och den förekommer även i yngre kontexter ca 1200–200 f. Kr. (1987:29, 1988:65–66). Den övriga fyndkontexten stämmer inte överens mellan den norska och den på RAÄ 424. I Finnmark hittar man ofta keramiken tillsammans med flathuggna kvartsitspetsar med tvär och/eller konkav bas, dessa i sin tur har en utsträckning i tid mellan 2000–0 f. Kr. (Jørgensen och Olsen 1987:28–29). Fynd av dessa spetsar eller spår från tillverkning av dem saknas på RAÄ 424, men är annars vanligt förekommande på andra platser i norra Sverige med asbestkeramik.

Dateringarna av keramikkrukan visar att platsen utnyttjades för ca 2800 år sedan. Detta var under en tid när de östliga förbindelserna var av stor betydelse för övre Norrland. Vid den här tiden börjar metall, främst av brons men även järn, i stora mängder att produceras i centrala och östra Ryssland, en del av detta har hittills påträffats i norra Sverige, Finland och Norge (Jørgensen och Olsen 1987:32, Baudou 1992:104–105). Vid våra undersökningar framkom inga metallföremål som kunde knytas till den här tiden. Däremot framkom ett ovanligt boplatsläge för perioden. Platsen ligger inte lika nära vatten som tidigare kända boplatser från norrlänsk jakt- och fångstkultur under bronsåldern gör. Kanske har boplatserna med en form av tidig renskötsel att göra, eller kanske har den nyttjats för något speciellt ändamål. För att besvara frågorna vore det intressant med en pollenanalys från den intilliggande myren. Denna skulle kunna visa hur växtfloran tidigare har sett ut och förändrats. På renvallar uppstår en speciell flora p. g. a. renarnas gödsling och av att större ytor blivit röjda, vilket man bör kunna se i en pollenanalys. Man kan även genom denna analys få en datering av när ytan röjdes för första gången och om igenväxningar följda av nya röjningar gjorts (Aronsson 1991). En radikal förändring av bosättningsmönstret syns först senare, omkring 400 e. Kr. (Bergman 1995:201, Aronsson 1998:24). En pollenanalys skulle även kunna ge indikationer om naturmiljön genomgått mer drastiska förändringar, och visa på om Torneälven tidigare gått förbi området vid tidpunkten för bosättningen.

En annan möjlig tolkning eller hypotes kring platsen är att den har haft

att göra med någon speciell verksamhet. På våren när saven stiger i träden är det allmänt känt att de flesta folk i de cirkumpolära och subarktiska områdena tagit detta tillfälle i akt för att ta sitt årsbehov av näver samt för att tillverka andra redskap som vidjor mm. Något som styrker detta kan vara keramikkrälet. På insidan av bottendelarna av keramiken syns vågformade linjer i godset, som tolkas som trösklar efter en trögflytande vätska som runnit tillbaka mot kärlets botten när det blivit tömt. Det är troligt att keramikkrälet kan ha använts som uppsamlingskärl vid torrdestillering av näver för att tillvarata tjäran och att de avsatta spåren på godsets insida kommer från den verksamheten.

Den asbestmagrade keramikens symboliska betydelse och praktiska funktion har diskuterats av många och kommer inte här att behandlas i någon vidare mening. Jag måste dock erkänna att jag instämmer i den kritik som framkommit mot Hulténs (1991) tolkning av att keramiken använts vid järnframställning (se Hedman 1993:165–166, Sundquist 1998:19–20). Snarare är det så att keramiken uppträder i en kontext där järn och bronsföremål används och där metallurgiska kunskaper finns. Den asbestmagrade keramiken har ingen påvisbar praktisk funktion vid järnframställning. Asbestkeramikens symboliska betydelse och värde för stärkandet av den kulturella identiteten inom utbredningsområdet är det svårare att uttala sig om. Är det så att keramiken även haft en sådan betydelse beror det då på en medveten strategi i en social struktur? Eller hör det samman med en oförutsedd utveckling som sker över tid? Asbestkeramiken används ju i över 2000 år och över ett stort område. Jag ansluter mig till åsikten att föremål ofta har mer än bara en rent praktisk betydelse. Materiell kultur är inte antingen praktisk eller symbolisk utan fungerar på båda planen i en kommunikation med omvärlden. Problemet är att vi arkeologer inte befinner oss inom målgruppen för denna kommunikation och därför får vissa problem när vi skall tolka den (Sundquist 1998:96–97).

Sammanfattning

Genom vårt moderna samhälles framfart kan vi ibland få ny kunskap om hur människorna i förhistorisk tid sett på och utnyttjat landskapet. Vägar, järnvägar och byggnader uppförs i de mest skilda miljöer och ger oss arkeologer anledning att kontrollera om där funnits någon tidigare verksamhet som behöver dokumenteras. Ibland är lämningarna av sådant slag att de inte bara ger mer kunskap om förhistorien utan också ny sådan.

I samband med att väg 400 mellan Svanstein och Pello breddades berördes flera stenåldersboplatser. På en av dessa framkom ett asbestmagrat keramikkrärl från ca 800 f. Kr. Knappast någon arkeolog skulle vid en van-

lig inventering leta efter bronsålderns boplatser i detta indragna läge idag, vid en myr mellan två sjöar, vid en ytterst liten bäck (närmast ett dike). Ett läge som även av sentida samer valts som visteplats.

Platsen verkar även ha utnyttjats i flera omgångar vid andra tillfällen, något som antyds av undersökningen. Väg 400 går nu rakt igenom boplatsområdet sedan 50-talet och ett sandtag hade redan innan skadat platsen, men trots det fanns det värdefull information kvar när vägen skulle repareras. Något som visar hur viktigt det är att arkeologer är på plats innan miljön förändras på nytt.

Ett par frågor hann vi inte besvara i denna undersökning. Nämligen hur mycket av naturmiljön i detta område som förändrats över tid? Har exempelvis Torneälvens lopp gått förbi här vid någon tidpunkt? Hur mycket har landskapet förändrats? Detta är frågor som vi borde ha försökt besvara redan i samband med förundersökningen. Frågorna är väl motiverade för att klarlägga förhållandena bättre när vi skall bilda oss en uppfattning om hur man sett på området och utnyttjat det vid olika tidpunkter under förhistorien.

Litteratur

- Aronsson, Kjell-Åke 1991. *Forest reindeer herding A.D. 1–1800. An archaeological and palaeocological study in northern Sweden*. Archaeology and Environment 10. Umeå
- Aronsson, Kjell-Åke 1998. En arkeologisk bakgrund till den samiska identiteten. *Etnicitet eller kultur* 1998:21–26. Östersund.
- Baudou, Evert 1992. *Norrlands forntid – ett historiskt perspektiv*. Wiken.
- Bergman, Ingela 1995. *Från Döudden till Varghalsen. En studie av kontinuitet och förändring inom ett fångstsamhälle i övre Norrlands inland 5200 f. Kr.–400 e. Kr.* Studia Arcaeologica universitatis Umensis 7.
- Hedman, Sven-Donald 1993. Två asbestkeramikfynd vid Kakel, Hornavan. *Arkeologi i norr* 4/5, 1991/92:159–167.
- Hulthén, Birgitta 1991. *On ceramic ware in northern Scandinavia during the neolithic, bronze and early Iron Age*. Archaeology and Environment 8. Umeå.
- Jørgensen, Roger & Olsen, Bjørnar 1987. Asbestkeramik i Nord Norge. *Finskt museum* 1987. 94 årgången. Helsingfors 1987.
- Jørgensen, Roger & Olsen, Bjørnar 1988. Asbestkeramiske grupper i Nord-Norge 2100 f. Kr.–100 e. Kr. *Tromsø*. Kulturhistoriska skrifter nr. 13. Tromsø.
- Karman, Jorma 1993. Stenåldersfolk- ett arkeologiskt supplement. *Torne-dalens historia* II. Från 1600-talet till 1809. 1993:381–388.
- Klang, Lennart 1987. Den nya fornminnesinventeringen och den ”nya” forntiden i Norrbottens kustkommuner. *Norrbotten* 1987:32–58.

- Linder, Astrid 1966. C 14-datering av norrländsk asbestkeramik. *Fornvännen* 1966:140–153.
- Moberg, Carl-Axel 1955. *Studier i bottnisk stenålder*. Kungl. Vitterhets historie och antikvitets akademiens handlingar. Stockholm.
- Norberg, Erik 1997*a*. Rapport arkeologisk förundersökning och undersökning. Raä. 302, 304, 424 och 427. Övertorneå socken, Västerbotten. Norrbottens län. (Opublicerad rapport.) Norrbottens Museum. Luleå.
- Norberg, Erik 1997*b*. Saivaara II. En studie av kvartsmaterialet från tre anläggningar och tankar kring detta. (Opublicerad D-uppsats.) Institutionen för Arkeologi. Umeå Universitet. Umeå.
- Pearson and Stuvier, 1993. *Radiocarbon*. 35:215–230.
- Skålberg, Pia 1994. *Arkeologisk dokumentation i övre Norrland av riksantikvarieämbetets regionkontor i Luleå 1984–1993. En sammanfattning av tio års arbete*. Stockholm.
- Sundquist, Ø. 1998. Funksjon, relation, symbol. Kjelmøykeramikk og tidlig jernbruk i Finnmark. Hovedfagsoppgave i arkeologi. Universitetet i Tromsø.